

מפאס, הלך ר' דוד אח"כ לתאמגרות באזור דרעה, שבה היתה קיימת קהלה יהודית קדומה. אין ספק שמניע הגירה זו היה בקשת מחייתו. ר' דוד שימש כדיין בקהלת תאמגרות.¹² אולם עיקר מחייתו בא לו מיגיע כפיו. אם באמת היה מדבר על עצמו בשירו "קום יחידתי", הרי שעבודתו היתה קשה: "שש ימי מעשה לעבודות, אעבוד בהם בפרך". אזור דרעה היה מרכז חשוב שבו עבר מסחר הזהב בין פאס וארצות השחורים, דרך הצחרה. אפשר לשער שר' דוד הלוי היה סוחר או צורף. הצורפות היתה אמנות יהודית במרוקו, כיון שהיתה כמעט אסורה על המוסלמים ע"פ דתם, משום חשש רבית. את הצורפות, יכול ללמוד ר' דוד הלוי בפאס.

ר' דוד הלוי מצא חן בעיני קהל דרעה ובעיני השר הערבי של העיר.¹³ כנראה שחכמתו במדעים, ומוצאו הספרדי, ואצילות מראהו משכו את תשומת לבו של השר. מלבשו היה המלבוש המסורתי של חכמי ערי צפון מרוקו עד הדורות האחרונים: חזיה ("בדעייה") מרוקמת, עם

הערות

קצרה במבוא לספר עץ חיים לר' חיים גאגין, מהד' משה עמאר, מבוא דף 54-56 (ירושלים תש"מ).

12. בשיר שכתב ר' אברהם אסקירא בהקדמתו לפירושו על "ספר המלכות", הוא כותב על ר' דוד הלוי: "וציץ יציץ סביב מצח לגלות דין". יש כאן רמז למשרת דינות. 13. ידיעות אלו נמצאות בהקדמת ספר "כסף צרוף" שהיה לפניו בידי י.מ. טולידאנו, ואלה דבריו ב"נר המערב" (דף 109, הערה ס"ו): "מזה שנים בא לידי כ"י ישן שנאבד אח"כ מאתי, והוא כרך עב שהכיל ענינים שונים וביניהם ספר כסף צרוף, על חכמת הצירוף, ובו כ"ד חלקים. אך בהכ"י לא נשלם הספר, ונמצא רק איזה פרקים הראשונים. ובהקדמתו כותב המחבר כי עבר לפאס וקבל מכתב מהרב הגדול ר' יהודה עוזיאל ומשם הלך לעיר דרעה וימצא חן בקהל עם עיר דרעה ובעיני השר של העיר. הספר נכתב בלשון צח ובסגנון יפה מאד, ובתוכו כותב שחיבר עוד ספרים, ומזכיר שם לרוב מספרו "סגלת המלכים" שבו יבאר מיני האבנים מחולפי המזג".

מחבר ספר "כסף צרוף" הזה הוא כנראה ר' דוד הלוי, כפי מה ששיערה רחל אליאור ("מקובלי דרעה", פעמים 24, עמ' 49). כל דבריו אלה כתב י.מ. טולידאנו על פי זכרון, אחר מספר שנים, או עפ"י רשימות שהניח אצלו. הספר "כסף צרוף", אין להחליפו בספר המלכות שלנו, כיון שהראשון מתחלק לכ"ד חלקים, והשני מכיל ט' פרקים ולא יותר, ע"פ מה שכתוב בהקדמה וע"פ מה שנמצא בידינו. ועוד שהראשון מזכיר ספר "סגלת המלכים" שאבד, ואין זכר לספר זה ב"ספר המלכות" שבידינו. דיוקים אלה נחוצים כדי לסלק את הספק היוצא מן התיאור המליצי של ספר המלכות הניתן בספר "מאור ושמש" (דף יד, ע"ב): "מארי"ש תצמח ישועה, בכו"ס צרוף שמות ורזין צפונות, מלאכת צורף וכו'".

מטפחת על הראש כדרך חכמי התלמוד שהיו מכסים את ראשיהם בסודר. זה היה כנראה גם מלבושם של החכמים בספרד המוסלמית.¹⁴

יכולים לשער את זמן פטירתו של ר' דוד הלוי באמצע המאה ה"ז, או כבר לפני כן, בשנות השלושים או הארבעים, כאשר היה כבן ששים בערך¹⁵, לפני שהצליח לסדר ולפרש את כל הלכות ספר המלכות.

14. כן מתאר ר' אברהם אסקירא בשיריו את ר' דוד הלוי: "ומי חשב לבו כמו אהרן, ואפוד על כתפו שת לזכרון, והאורים והתמים בראשיהם, והרביד ענק חמדה עלי גרון". חכמי התלמוד כבר כיסו את ראשיהם בסודר: "סודריה דמר כי צורבא מרבנן" (פסחים קיא:). באותו שיר, הסודר מכונה בביטוי מליצי: "וציץ יציץ סביב מצח". החזייה המרוקמת שייכת ללבוש הגברים בצפון מרוקו, והסודר ללבוש הזקנים בדרום וגם לפנים לחכמים בצפון. יתכן שהסודר מתאים לאקלים הדרום יותר מן ה"טרבוש", הכפה המסורתית השחורה, כיון שהוא מגן על הראש והפנים מפני השמש. (ראה תיאור ותמונות ללבוש הגברים במרוקו, בקטלוג: חיי היהודים במרוקו. ירושלים תשל"ג). הסודר היה מקובל גם אצל נכבדי המוסלמים, ביחוד הדיינים שלהם, ונקרא "אֶתְרָאס" (ר' מלון ערבי לדוֹזִי Dozy דף 278. וגם מֶסְאֶלְךְ אֶל-אַבְצָאֵר, תרגום גוֹדְפְרוֹי־דֶמוֹמְבִּיִן Godefroy-Demombynes, פאריס 1927, דף 202, הערה ג).

15. מצד אחד, לפני שהצליח לסדר את פירושו לספר המלכות, הוא כותב בהקדמתו: "אמר הצעיר דוד בר שמואל הלוי ישמרהו אל עליון (כלומר שאביו היה עדיין חי?), אחר שהשלמתי כללי ספר חיה (ספר שנשאר בצורת כללים, בלי פירוש, בסגנון ספר המלכות? הספר אבד), חיברתי אליו ספר המלכות, לפי שבביאורו יתבאר ספר חיה". ר' דוד תיכנן איפוא לעשות ביאור לספר המלכות. ובאמת, מצא ר' אברהם אסקירא את שבע ההלכות הראשונות של הפרק הראשון מסודרות עם פירושן בצדן. אולם שאר ההלכות, והרשימות שרשם המחבר עליהן, נשארו בלי סדר.

מצד אחר, מכנה ר' אברהם אסקירא את עצמו באחד משיריו בהקדמתו ("אני ספר"...) "ילד זקונים" ביחס לר' דוד הלוי. מכאן שר' דוד הגיע או לפחות נגע לזקנה. מפני כך שיערנו שנפטר כבן ששים, מספר שנים אחר פטירת אביו שהגיע לשיבה טובה. ר' דוד הלוי נקבר בתאמגרות (ראה לעיל, הערה 5). קברו לא ידוע בימינו. גם יהודי דרעה וגם מנהיג הזאוויה של תאמגרות בדורנו לא זוכרים כלום עליו. ר' יוסף כהן טַנְגִ'י כותב בספר תולדות חכמי תונס (בני ברק, תשמח, דף קצט) שר' יעקב הלוי (!) קבור בכפר אחד סמוך לעיר צ'רעה (!) סמוך להרוגי פרעות שנקברו עשרה עשרה ע"י השליח של רב המקום. דברים כאלה מסורים מפי ר' מסעוד ארוואח ממראכש (ולא ממכנאס כדבריו), מקובל בן המאה הי"ט שעלה לא"י. יש בדברים אלה קצת בלבול. ר' יעקב הלוי הזה הוא ר' דוד הלוי הקבור בתאמגרות. והרוגי פרעות המיוחדים שלהם רמוז כאן, היו ככל הנראה מן הכרוניקה שנדפסה בסוף ספר "נר המערב", מעיר תאזרות, היא זאגורה כיום. למי הכוונה? או שר' מסעוד ארוואח דיבר על ר' דוד הלוי מתאמגרות שקברו היה עדיין

הוא נקבר בתאמגרות, אולם אחרי שחדלו היהודים לגור שם במאה ה'י"ט, ובית הקברות היהודי נמחק, לא נשאר לו ולקברו זכר בעיר הזאת.¹⁶ לא ידוע כלום על אשתו ובניו. כנראה שהיה לו בן ששמו קשנן, שהיה סוחר באזור דרעה, בעיירות הקרובות לתאמגרות, והיה נכנס כל ערב שבת לביתו.¹⁶

אוצר החכמה

ב. חכמתו של ר' דוד הלוי.

לפי ר' אברהם אסקירא, היה ר' דוד הלוי "ראש כל החכמים" בדרעה.¹⁷ אין להטיל שום ספק בדבר, אע"פ שמעלה רמה זו אינה מאושרת בספרי חכמי דרעה הנדירים שהגיעו לידינו, בהם כמעט לא נזכר ר' דוד. יש לזקוף לנוכחותו של ר' דוד בדרעה בראשית המאה ה'ט"ז התפתחות יתרה של חכמות היהדות והקבלה שם, התפתחות שנמשכה עד לתחלת המאה ה'י"ז. אולם, גם בדורות הקודמים, היתה קהלת דרעה מצויינת בכל חדרי התורה. המגורשים הביאו למרוקו סגנון חדש בדרך הלמוד, שכלל את כל סוגי הספרות הספרדית, והביאו לאזורי מרוקו הרחוקים כמו דרעה ספרים שעדיין לא היו ידועים שם.

בגלל פעולתו הרוחנית בתוך קהלתו, ובלי ספק גם בגלל התמסרותו לקבלת הצירופים הקרובה לקבלה מעשית, נעשה ר' דוד מיד אחרי מותו ל"קדוש". כבר בעשרות השנים שלאחרי פטירתו, באו מבקרים להתפלל

קיים במאה ה'י"ט, או שהוא דיבר על ר' דוד הלוי הקבור קרוב למראכש, במקום הנקרא אדרע!

16. השם קשנן, לא ידוע לא בעברית ולא בערבית. אפשר מוצאו ברברי, ואפשר שהוא צורת הקטנה. דומה לו השם משנאן שהוא צורת הקטנה של השם משה (ר' שופריה דיעקב לר' יעקב בירדוגו, שאלה י"ג: משנאן אנקאווא). אין ספק שהיה לקשנן גם שם עברי. בשיר לשבת "קום יחידתי" שחיבר רבי דוד הלוי, הסימן הוא: "קשנן בני". כנראה שלו הוקדש השיר וביחס לו הוא כותב: "נעמה בין השמשות, בכל לשון ואמירה, עת ראות פנים חדשות, עם נפש יתירה". פנים חדשות הן אפשר לא רק פנים חדשות של בני הקהלה שהתרחצו והתלבשו, אלא גם פנים חדשות של הסוחרים ששבו לבתיהם ביום ששי, וביניהם גם קשנן הזה. רוב בני קהלות דרעה היו רוכלים עד לימינו. יתכן שקשנן הוא שם ברברי. בלשון ברברית "קשני" הוא שם צבע אדום (ראה מלון ברברית מרוקאית למילוד טאיפי Taifi). פירוש "קשני" יהיה אפוא: "אדמוני".

17. בתוך הקדמת ר' אברהם אסקירא לספר המלכות.

א"ח"ח 1234567

על קברו.¹⁸ אולם, כמו שאמרנו לעיל, לא נשאר לו זכר בימינו בין יהודי דרעה, אפשר מיום שחדלו היהודים לגור בתאמגרות במאה ה"ט.

חכמתו של ר' דוד הלוי היתה מגוונת, כחכמתם של גולי ספרד. הוא כתב חיבור אחד במדע, ומספר חיבורים בקבלה, ונשארו ממנו שני שירים לפחות. אולם, הוא לא הניח שום חיבור בתורה ובתלמוד, אע"פ שראשית לימודיו היתה בהם, ואת סמיכתו כרב הוא קיבל מר' יהודה עוזיאל בגלל למודים אלה.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

דוקא למודים אלה היו שלב ראשון ללימוד הקבלה, על פי ר' מרדכי בוזאגלו (בהקדמתו לספרו "מעיינות חכמה"¹⁹), שהיה תלמידו של ר' דוד הלוי: "אין כל אדם רשאי ליכנס למעיינות החכמה הזאת כי אם אשר מלא כרסו מן המקרא והמשנה והגמרא והדינין, איסור והיתר, טמא ואסור (?), כנראה: "לחם ובשר, איסור והיתר", ע"פ הרמב"ם, ספר המדע א, ד, י"ג) דרשות, דברי אגדה, דברי משל ומליצה, ויודע בטיב דרך ארץ, ויהיה ענו וסבלן... ואח"כ צריך לידע מפתחות הצירוף על כ"ד פנים הנוודעים

א"ח"ח 1234567

18. כן שר עליו ר' אברהם אסקירא בהקדמתו:

רכובים רוכבים נשאים נשואים,
ישרון צבאותם, מחנותם
צבא חילם, ועולם וגדולם,
יבואון לעמוד אצלו ולפנות,
עלי פיו יהיו נסעים וחונות,
במקהלם יחישוהו למנות.

בפירוש הבתים האלה, העירונו שר' דוד נעשה בתאמגרות מיד אחר מותו "ראש פנה ופנות", מלים המתאימות למלה הערבית "זאנה", שהיא מרכז מיסטי ומקום עליה לרגל. מלה ערבית זו מקבילה למלה העברית "זנות", שהיא פנה. יתכן שר' דוד נקרא ג"כ "מול אדרע", (הקדוש) "בעל אזור דרעה". קהלת תאמגרות נעלמה כנראה במאה הי"ט או הי"ח יחד עם בית הקברות שלה. בתאמגרות נקבר ר' דוד הלוי, עפ"י עדות כ"י ששון 925, עמ' 398. יתכן שהקהלה סבלה מקורבת הזאוויה המוסלמית החשובה של תאמגרות, אולם אין זכר לדבר בימינו. גם זכרו של ר' דוד הלוי אבד בדרעה עם אבדן קהלתו. התואר שלו "מול אדרע" ניתן לצדיק אחר שהוא קבור במקום הנקרא דרעה, קרוב לדמנאט ומראכש, כי גם זה נקרא בשם ר' דוד הלוי מול אדרע. משל דומה לגלגול מתים זה הוא מקרה ר' יוסף הגלילי, בן המאה הי"ד, "שהיה בארץ דרעה, אמנם נקבר בתאדלה היא פשתאלה" (כ"י ששון 919, דף 69). לפי השומר הערבי של קברי בני זמירו באספי (זה כעשרים שנה), ר' יוסף הגלילי הזה קבור במערת בני זמירו. לא מן הנמנע שר' דוד הלוי של דמנאט יהיה נכדו של ר' דוד הלוי של תאמגרות.

19. נמצא בכ"י במוסד הרב קוק.

בזאת החכמה²⁰ וצריך לקבל מפתחות הצירוף מפה אל פה..."

לימוד "דברי משל ומליצה" שנרשם בתכנית זו, איפשר לר' דוד לכתוב את ספריו בלשון עברית טובה, הגיונית ומרוכזת (אם כי לפעמים סוטה מחוקי הדקדוק), ולהימנות בין הפייטנים והמשוררים הקדמונים מגולי ספרד במרוקו ששיריהם נתחבבו ונשתמרו עד דורנו. ידועה ממנו ביחוד בקשה מפורסמת לשבת ("קום יחידתי"), בנויה במשקל, עם יתד ותנועה. בסוף הספר הזה הבאנו שיר נוסף לר' דוד הלוי, ושנים אחרים החתומים בשם דוד בלבד, שייחסנו אותם לו ע"פ תוכנם וסגנונם.

ר' דוד היה פייטן, וכנראה גם חזן בבית הכנסת שלו בתאמגרות²¹. הוא השתתף באספות הבקשות, באשמורת השלישית של לילי שבתות, עפ"י מסורת ספרדית קדומה, שנפוצה אחרי כן על ידי מקובלי צפת בכל הקהלות הספרדיות.²²

לר' דוד הלוי היתה גם השכלה כללית בחכמות הטבע. מפרש ספר המלכות, ר' אברהם אסקירא, כותב בהקדמתו, שחיבור זה מכיל "עקרים גדולים מחכמת הטבע הרבה, ומחכמת האלהות הנקראת מעשה מרכבה". את ידיעותיו אלה שאב ר' דוד הלוי מספרי מדע, ולא רק ממקורות קבליים כפירושי ספר יצירה המכילים ידיעות מסוג זה. הראיה היא בזה שהוא עצמו כתב חיבור מדעי שאבד, הוא ספר "סגולת המלכים" על תכונות האבנים.

כתבי ר' דוד הלוי.

ידועים לנו שמות ששה ספרים שחיבר ר' דוד הלוי: אחד מהם "ספר המלכות", נשתמר בשלימותו – השני, "כסף צרוף", נשתמר בחלקו.

20. כנראה כ"ד צורות צירוף שם הויה.

21. בשירו "קום יחידתי", הוא כאלו רומז לשנון וחזרת הפרשה בליל שבת ("הפרשה חובה לגמור"?). גם במאמר "סוד הטנא", הוא מבדיל בין סוגי הטעויות של הקורא בתורה: "כל הטועה בטעמים נקרא שכחה...". יתכן שיש כאן רמז שהיה לר' דוד בית כנסת מיוחד לו, שבו הוא היה שליח צבור.

22. כן הוא כותב בבקשתו "קום יחידתי": "קום באשמורת בשמחה". וגם הבקשה שכתב. לשם אסיפת בקשות נכתבה.

ומן הארבעה האחרים נשארו שרידים שאי אפשר לזהות אותם עם השמות הידועים של הספרים שאבדו. שרידים אלה הועתקו בסוף "ספר המלכות" כאן. חמשה מששת הספרים האלה עוסקים בקבלה, ואחד במדע.

1. ספר "המלכות": הוא הספר היחידי שהגיע אלינו שלם, עם פירושו של ר' אברהם אסקירא. הוא יוצא לאור כאן בשלמותו בפעם הראשונה, אולם חלק ממנו נדפס בספר "מאור ושמשי" לר' אברהם קוריאט, לפני ק"נ שנה בערך (ליוורנו תקצ"ט), בלי שיזכה לתשומת לבם של החוקרים.

2. ספר "כסף צרוף": נמצא לפנינו בידי י.מ. טולידאנו, וכעת בידי החכם משה עמר בירושלים.²³ עפ"י ההקדמה, נודע לנו כי ר' דוד הלוי "עבר לפאס וקיבל מכתב מהרב הגדול ר' יהודה עוזיאל ומשם הלך לעיר דרעא וימצא חן ב(עיני) קהל עם עיר דרעא ובעיני השר של העיר" (י.מ. טולידאנו). ספר זה נחלק לכ"ד חלקים (שם).

בין הכתבים שנספחו ל"ספר המלכות" בסוף הכ"י שלנו, נמצאים איזה עלים המתחילים: "זה לשון מהר"ר דוד הלוי ז"ל", ואחריהם "קונטרס אי"ק בכ"ר", המצטט את "חלק שביעי", שחסר לנו בכ"י. אולם יש בקטע שבידינו "החלק הששי, יסוב על צירופי שם יהוה ית' ושם אהיה ושם אדני, ועל סוד אומניהם, וסוד האדם אשר בתמונה וסוד הנקודה והקו העגלה". על פי תיאור זה, יתכן שחלק זה הוא אחד מ"כ"ד חלקים" של הספר "כסף צרוף". הספר הזה "לא נשלם", כלומר לא היה שלם בכ"י שהיה בידי י.מ. טולידאנו (שם). כל הקטעים שבאו בכ"י שלנו אחר ספר המלכות, ושנדפסים כאן אחריו, הם כנראה שייכים לספר "כסף צרוף". מתוכנם אפשר ללמוד שכבר בספר ראשון זה בקבלה שכתב ר' דוד הלוי, הוא עסק ביחוד במעשה מרכבה ע"פ שטת הצירוף שלו. בסוף הקטעים האלו, יש כבר נסיון לבאר את פסוקי המראה של יחזקאל, ע"פ שיטת ספר המלכות. אולם, לא נמצאת כאן כל השיטה בשלמותה.

מוזר הדבר שר' דוד הלוי וגם מפרשו ר' אברהם אסקירא, לא הזכירו את ספר "כסף צרוף" בספר המלכות, כי שני החיבורים עסקו בנושא

23. נר המערב דף 109, הערה ס"ו. עץ חיים לרבי חיים גאגין. ירושלים תשמ"ז. דף 55.

אחד. יתכן שהדבר תלוי בזה שספר "כסף צרוף" לא הגיע לעריכה שיטתית קוסמוגונית של האותיות. אולם, גם נימוק זה אינו מספיק.

3. ספר "סגלת המלכים": נזכר לפי י.מ. טולידאנו (שם) בספר "כסף צרוף", "בו יבאר מיני האבנים מחולפי המזג". הביטוי "סגלת המלכים" רומז במקורו (קהלת ב, ח) לאבנים יקרות. כנראה שאין להחליף ספר זה עם כ"י אחר הנקרא "סגלת המלכים" לר' אברהם ב"ר שמעון, המכיל חקירות בחכמת הקבלה וחכמת הטבע והכישוף (כ"י רד"א מס' 1180, ע"פ "אוצר הספרים" של בן-יעקב). כידוע, תכונות האבנים, ולא דוקא אבנים יקרות אלא גם חומרים מאובנים, היו מועילות לרפואה, שהיתה לפנינו פרק בחכמת הכישוף. מצד אחר, זכותן של אבני הן היתה מקבלת השפעה מכוכבי השמים.²⁴

אין לסלק את האפשרות שהספר "סגלת המלכים" לא הצטמצם באבנים טובות, אלא דן גם בכל מיני חמרים "מחולפי המזג". שנוי מהות החמרים הוא הבסיס שעליו נשענת חכמת האלכימיה, ששואפת להוציא זהב מעופרת או משאר מיני מתכות. השערה זו תציג את ר' דוד הלוי כאדם שהתעניין בצעירותו באלכימיה, אפשר בימי שהותו בפאס. עיר זו היתה מפורסמת אז בחכמת האלכימיה, ובה נמצאים היום כ"י ערביים עתיקים בחכמה הזאת. מרוקו היתה מרכז חשוב למסחר הזהב, שגרם להתעניינות מרובה ביצירתו ע"פ החכמה הזאת. כדאי לציין, שבעל כ"י ספר המלכות, שהוא אבי זקני ר' שלום עמאר ממכנאס, התעניין גם הוא בחכמת האלכימיה. בעזבונו נמצא ספר ערבי בחכמה זו בכתב רש"י, וגם מפות גדול, שאותם ירש אפשר מאביו. המלה "מלכים", יכולה ליפול על מלכי בשר ודם, שהתעניינו יותר מכל אדם למלא את אוצרותיהם זהב, ועזרו בממון לחוקרי האלכימיה, כי חוץ ממובן זה, אי אפשר להתאים את מלת "מלכים" עם אבנים בזויות כעופרת. "סגלת מלכים" יהיה איפוא כינוי לחכמת האלכימיה.

אחרי שהתאכזבו מנסיונותיהם להוציא זהב מעופרת או מכספית, יצאו רוב חכמי האלכימיה להסבר פילוסופי של חכמתם, שהתכוונה כביכול

24. ראה אוצר ישראל, ערך "אבנים טובות". מ. שטיינשניידר, ספרות ישראל, ורשא תרנז, עמ' 306.

לזכך את הנפש. אפשר שגם ליציאת ר' דוד הלוי מן "האבנים מחולפי המזג" וכניסתו לצירוף אותיות, היו מניעים דומים. נזכיר כאן לדוגמא את המקובל ר' חיים ויטאל, שעסק שנתים וחצי באלכימייא לפני שהתמסר לחכמת הקבלה (כפי עדותו, בשבחי רח"ו).²⁵

4. ספר "חיה": בהקדמתו לספר המלכות, כותב ר' דוד הלוי על ספר חיה: "נקרא כן ע"ש החיה המחיה אדם, והיא רוח חיים לכל. והחיות הם דטה"ה, וכלם חיה אחת הם". נראה שתוכנו של ספר חיה היה דומה הרבה לזה של ספר המלכות. כן כותב ר' דוד הלוי בהקדמתו לספר המלכות: "אחר שהשלמתי כללי ספר חיה, חיברתי אליו ספר המלכות, לפי שבביאורו יתבאר ספר חיה".

גם בצורתו, דמה ספר חיה לספר המלכות, כיון שנכתב ע"פ כללים. לא מובן למה זוהו החיות עם האותיות דטה"ה (שהן אותיות הויה חסר אות אחת, כנראה טדה"ד, ר' סוף פי' א, יח). כי בספר המלכות החיות הן אותיות אהו"י. על פי ספר המלכות, החיות של ספר חיה הן אותן של ספר המלכות:

פי' ג, א: "סדר החיות על מהלך התנועות — מבואר בספר חיה".

הלכה ג, ג: "ה' חיות אש חשמל, על פיהם נבנה ספר חיה".

הלכה ד, ה: "ד' חיות אהו"י... והם הם הפנים והכרובים המנהיגים את שם ה' בספר חיה".

פי' א, טו: "וקשרי אופנים וחיה, היא חיה מוציאה חיה, כמו שנתבאר בספר חיה".

פי' ח, ב, החיות אהו"י וכנפיהן ופניהן: "אבל לפי הפשט, הסתכל בספר חיה, ותבינם משם".

5. ספר "מאורי אור": מטרת ספר זה היתה כנראה לברר את שמות המלאכים ואת כוחותם, לתועלת הקבלה המעשית.

ספר "מאורי אור" היה קיים לפני מעתיק הטופס של "ספר המלכות", שממנו נדפס חלק מספר זה (המלכות) ע"י ר' יהודה קוריאט בספרו

25. ראה "אלכימייא" באוצר ישראל ובאנציקלופדיות כלליות. שער הגלגולים לרח"ו, הקדמה ל"ח, ירושלים תשמ"א, דפוס חמד, דף שכ"ח-ש"ל.

"מאור ושמש". המעתיק הביא מספר "מאורי אור", בפירוש הלכה א, ח של ספר המלכות, את "לוח האותיות שעל ידיהן מזהים איכות כל דבר, צומח וחי ומדבר". המעתיק ציטט אח"כ מדרש תלפיות (אזמיר, תצ"ו). ספר מאורי אור היה איפוא עדיין קיים בין שנת תצ"ו (הדפסת מדרש תלפיות) לבין שנת תקצ"ט (הדפסת מאור ושמש).

תוכנו של הספר רמוז בשתי הלכות:

הלכה א, ל: "כ"ב כליו של אל אחד, בהם נבנים כל הפעלים, ובשבע מהם חתומים שלשה דגלים. המלאך נהוראל כולל שבעתם, ועליהם נבנה ספר מאורי אור".

על פי פירוש הלכה זו, נראה שספר מאורי אור הכיל נוסחאות כדי להוציא שמות מלאכים השולטים באדם או בגופים: "ואם תרצה להוציא שום מלאך, שום אור מאור, משם האדם או מכל דבר, הסר מהדבר ההוא חתימת הדגל שתרצה, והשאר מהחשבון עשה אותו פעלים, ואח"כ תוסיף עליו איזו שתרצה מהחתימות, ויצא לך מה שתרצה, אם שם או מאור או מלאך. ואלו ענינים ארוכים, והרוצה יקרא בספר מאורי אור ויבין".

בפירוש הלכה ג, ט: "דע שהמלאכים רובם חתומים באל' או ביאל', כמו מיכאל גבריאל. והסוד כמו שכתוב בספר מאורי אור, לפי שפעמים מקבלים משם החסד, ופעמים מקבלים מאס' כל חי...".

מספר מאורי אור מצאנו קטע קטן בכ"י ביהמ"ל 1650, אותו הדפסנו אחר "ספר המלכות". אי אפשר לדעת על פיו יותר על תוכנו של הספר.

6. ספר "הַשְּׁמַיִם וְהַבְּקָעָה": נזכר בפירוש הלכה א, ב בקשר לתכונות אותיות ימוא"ל. לכאורה גם ספר זה דיבר בתכונות האותיות, אפשר בפעולותן ובמקומן במרכבה, לה רמוז בשם "השמים והבקעה", כי יחזקאל ראה עוד את המרכבה בבקעה של תל-אביב בבבל (יחז' ג, כב).

7. כתבים נוספים.

* לפי פירוש הלכה ד, ט, תיכנן ר' דוד הלוי (או ר' אברהם אסקירא?) לכתוב חיבור נוסף "בסוד אהוי".

* בסוף הכ"י שממנו הדפסנו את הספר הזה, נמצא פרק נוסף המכונה "חכמת הצירוף", בו מתוארים י"ב דרכי הצירוף שבהם השתמשו ר' דוד

הלוי, וגם תלמידו ר' מרדכי בוזאגלו (עפ"י בדיקה בספרו של זה: "מעיונות חכמה"). לא כתוב מפורש אם ר' דוד הלוי חיבר פרק זה (או ר' אברהם אסקירא?). פרק זה הוא כנראה סיכום לספר בכ"י שהיה בידי הרב חיד"א ובידי י.מ. טולידאנו. זה האחרון כותב בספרו "נר המערב" (דף 48, הערה כ"ז): "ובמקדבר קדמות (של הרב חיד"א) ע' חכמת הצרוף, שם יאמר שהוא ראה בספר כ"י ישן בחכמת הצרוף, והוא על י"ב דרכים, שבו נזכר ס' המלכות מר' דוד הלוי תמ"ך וכו'. והנה ספר הצרוף על י"ב דרכים שראהו אזולאי בכ"י ישן, בא גם לידי מכ"י מאוחר אשר נכתב בעיר צפרו במארוקו, והוא כעת אצל הפרופסור גרלינר נ"י בברלין, וקצת ממנו נדפס בס' מאור ושמש מר"א קוריאט (ליוורנו תקצ"ט) וכו'".

לא יתכן שספר זה בחכמת הצירוף יהיה מעשה ידי ר' דוד הלוי, כיון שהוא עצמו לא הספיק לסדר את ספרו ספר המלכות באופן שיוכל לצטט ממנו. יתכן שר' אברהם אסקירא (או זולתו מתלמידי ר' דוד הלוי) הוא שחיבר אותו, והיתה זו הסיבה לסיכומו בסוף כ"י ספר המלכות שבידינו.

על פי תוכנם המשוער של ספרים אלה, אפשר לקבוע את סדר כתיבתם, וממילא את שלבי התפתחות הגותו של ר' דוד הלוי.

חיבורו הראשון היה כנראה ספר "סגלת המלכים", שהוא לכאורה ספר מדע. האם היה זה ספר באלכימייא, או בסגולות אבנים שהועילו לרפואה, שממנה הוא יכול להתפרנס? מן המדע, עבר ר' דוד הלוי לקבלה ולחכמת הצירוף. בזו הוא חיבר בדרעה את ספרו "כסף צרוף". כיון שבספר זה הוא תיאר את בואו לדרעה, יתכן שספר "סגלת המלכים" נתחבר כבר בפאס. אחר "כסף צרוף", התמחה ר' דוד במעשה מרכבה, וחיבר בנושא זה: "ספר חיה", ספר "מאורי אור" ו"ספר השמים והבקעה". את כל מה שכתב בספרים אלה, הוא ריכז בסוף ימיו ב"ספר המלכות", כפי מה שהוא מציין בעצמו בהקדמתו בנוגע ל"ספר חיה", ובתוך הספר עצמו ע"פ מובאות מספר "מאורי אור" ו"ספר השמים והבקעה". אי הסתמכותו ב"ספר המלכות" על שני ספריו הראשונים, "סגולת המלכים" ו"כסף צרוף", לא בהלכותיו, ולא בפירושו של ר' אברהם אסקירא, יכולה ללמד שתוכן שני ספרים אלה היה קצת רחוק מן המסקנות האחרונות של "ספר המלכות", וכמעט לא נחשבו בעיני המפרש ר' אברהם אסקירא כמקורות שיש להם קשר עם ספר זה. או יתכן ש"כסף צרוף" הוא שם שני לאחד מספרי ר' דוד הידועים.

על פי התפתחות זו, אפשר לייחס לר' דוד הלוי עצמו את בעלות שיטתו המתוארת בספר המלכות, ביחס שהוא שם בין שמות האותיות ומעשה מרכבה. שיטה זו נבנתה כפי האמור בהדרגה, והתפתחה בספריו הראשונים עד שהגיעה לשלבה האחרון שניתן בספר המלכות. לא כן הדבר בענין הבסיס שעליו הוא יסד את שיטתו, הרמוז בפסוק "ואהיה אצלו אמן", שעליו עוד נרחיב את הדבור.

התפתחות הגותו של ר' דוד הלוי עברה דרך מסלול שכיח: הוא התחיל במדע (סגולת המלכים) והגיע לסינתזה פילוסופית (ספר המלכות).

ג. רבותיו ותלמידיו של ר' דוד הלוי.

1. רבותיו.

אביו של ר' דוד הלוי היה חכם מכובד: "הה"ר שמואל הלוי" (בהקדמה). אין ספק שר' דוד הלוי למד לפני אביו או נהנה מחכמתו בדבדו.

כאשר נתבגר, הוא בא לפאס ולמד זמן מה לפני ר' יהודה עוזיאל הראשון. לא ידוע אם בחוגו הוא התחיל ללמוד קבלה, כי ר' יהודה זה לא ידוע כמקובל ולא כמי שהעמיד תלמידים שהצטיינו בקבלה. אולם כתלמידו של ר' משה חלואה²⁶, אביו²⁷ של המקובל ר' יהודה חלואה מחבר ספר "צפנת פענח" בקבלה²⁸, לא היה רחוק ר' יהודה עוזיאל עצמו מחכמים שעסקו בקבלה.²⁹

26. ר' עץ חיים לר' חיים גאגין, דף 102.

27. ר' יהודה חלואה היה כנראה בנו של ר' משה זה, עפ"י כתבים ממנו שאותם אפרסם אי"ה. חוץ מר' יהודה זה, שעלה לא"י, כל משפחת חלואה היגרה כנראה לדרעה במאה הטי"ז. חלק ממנה חזר למכנאס במאה הי"ח (או לפני כן?), וחלק אחר הלך למראכש (ראה פני חמה לר' משה חלואה, ירושלים תשנ"א דף מ"ה. חכם זה בא מדרעה למראכש במאה הי"ט).

28. על מקובל זה ופעולתו בצפת בראשית המאה הטי"ז, ר' אידל, ספר צפנת פענח, שלם, ד (תשמ"ד), עמ' 148119.

29. ר' משה חלואה עצמו היה תלמידו של ר' שמואל אלבאלנסי, שלמד לפני ר' יצחק קנפנטון בסאמורה. חבריו שלמדו לפני ר' יצחק נתפרסמו אח"כ בכל קהלות קסטיליה והקימו גם הם תלמידים מפורסמים מבין גולי ספרד. בישיבתו של ר'

אפילו אם נחשוב את ר' דוד הלוי כחכם מבין מדעתו, שלמד קבלה בלי עזרת מורה, נשארות שלש שאלות: א. מה היתה השפעת אביו וחכמי דבדו שאינם ידועים לנו עליו בחכמת הקבלה. ב. מה היתה השפעת ר' יהודה עוזיאל ומקובלים אחרים בפאס עליו, וביחוד האם הם הדריכו אותו כבר בדרך חכמת הצירוף. ג. מה היתה השפעת קבלת דרעה הקדומה עליו.

על השאלה הראשונה, אין תשובה. לשתי השאלות האחרונות, אפשר למצוא תשובה חלקית בכיווני הקבלה הידועים לנו במרוקו לפני הגירוש, ובדרכי הצירוף שבהם השתמש ר' דוד הלוי.

ידועה התענינות בקבלה בדרעה במאה הי"ג, באופן שחשבו את "גילוי" ספר הזוהר שם. כן כותב ר' משה קורדובירו במאה הט"ז: "רק שמצינו בארץ דרעה במדינות המערב היה עיקר מציאות הספר (הזוהר)

יצחק קנפנטון, התמסרו ביחוד ל"שקלא וטריא בהוויות אביי ורבא" כדברי ר' יצחק עראמה, ור' יצחק קנפנטון עצמו התפרסם בגלל חיבורו "דרכי התלמוד". אולם בין תלמידיו ותלמידי תלמידיו, היו רבנים שנטו גם אחרי הקבלה. על יד אלו שכבר נזכרו במקומות אחרים, כמו ר' יצחק אבוהב, ר' יצחק די ליאון, ר' יצחק עראמה, ר' יוסף יעבץ, ר' משה אלאשקר, ור"י בן חביב (ראה אברהם גרוס, הישיבות בקסטיליה במאה הט"ו, פעמים תשמ"ז, מס' 31, דף 17-18. וגם ג' שלום, לידיעת הקבלה בספרד ערב הגירוש, תרביץ, כד (תשט"ו), עמ' 167-206). ראוי לציין גם את רבני קשטיליא שבאו למרוקו: מהם ר' משה חלואה הנזכר, ר' אברהם ארדוטיאל בעל הקובץ הקבלי "אבני זכרון", בנו של ר' שלמה ארדוטיאל שלמד לפני ר' יצחק קנפנטון, ור' אברהם סבע שגדל בסאמורה ובלי ספק למד בישיבת העיר לפני ר' יצחק קנפנטון או לפני תלמידו ר' שמואל אלבאלנסי טרם גלה לפאס, וכמותם אחרים מבין חכמי המגורשים במרוקו שכתביהם אבדו.

לא מדובר כאן בהתעניינות בחכמת הקבלה ובקריאה בספר הזוהר: אלה היו נחלת הרבים ונכנסו במסגרת התרבות המגוונת של חכמי ספרד המגורשים. הלימוד בספר הזוהר היה לפעמים גם חלק מתכנית הלימודים של תלמידים צעירים. כן היה הדבר בצפת בימי ר' יוסף קארו. לא ברור אם היה אי פעם לימוד שיטתי של כל כתבי הקבלה בחבורות, הן בקשטיליה לפני הגירוש, והן בפאס אחר הגירוש: אין שום ראיה ללימוד שיטתי זה לצעירים או בין מבוגרים בחבורות גדולות. מסתבר יותר שלימוד זה היה נחלת יחידים, שלמדו מעצמם או מאבותם או מפי רב. במקומות שהרבה יחידים התעניינו בקבלה, היתה נוצרת אוירה שהגבירה את ההתעניינות ואת היצירה בקבלה. אולם אין גם לדחות את האפשרות של לימוד בספרי קבלה בחבורות מצומצמות בין יחידים מבוגרים ובעלי השכלה נאותה.

ומשם נתפשט אלינו. וכבר חקרו על הענין בימים קדמונים בידי הר' משה די ליאון ובימי ר' (יצחק בר) שמואל דמן עכו בעל ספר מאירת עינים... (תיקוני הזוהר, אור יקר, כך ב', עמ' קד). השערה זו נדחתה ע"י החוקרים שייחסו לר' משה די ליאון, שחי בספרד, חלק חשוב בעריכת (ואפשר בכתיבת) ספר הזוהר. נוסף לזה, שאם יש פתח קטן להשערה שהזוהר יצא מדרעה, הרי ברור יותר שלמודו מהר נזנח שם, ודוקא בכתבי ר' דוד הלוי שנכתבו בדרעה, כמעט לא נזכר ספר הזוהר.

יהודי דרעה חיבבו את הקבלה המעשית יותר מן ההגות המופשטת של הזוהר. לפי החי"דא, הקבלה המעשית הופצה ע"י ר' יצחק דמן עכו: "וראיתי קונטרסים כ"י ממנו מפעולות שהיה עושה על ידי חכמת הצרוף, ובאים אליו מלאכים ומגלים לו סודות ופעולות. ונודע דשרש פעולת השמות נמצאת בדור האחרון מהרב יצחק דמן עכו". חכם זה בא למרוקו, וקברו עדיין ידוע בדרעה ממש.³⁰ האם הערת החיד"א נופלת גם על יהדות דרעה במאה הי"ג, או נאמר שסבת בואו של ר' יצחק דמן עכו לדרעה היתה לחקור על המקורות של הזוהר, וגם ללמוד שם קבלה מעשית? כי על פי הידיעות שבידינו, היו מקובלי מרוקו מומחים לקבלה מעשית לפני בוא ר' יצחק דמן עכו לשם, מן המאות הי"ב והי"ג.³¹

30. ע"פ רחל אליאור, מקובלי דרעה, פעמים 24, דף 37, הערה 9, ע"פ עמוס גולדרייך: ר' יצחק מתלונן על הגייתם המשובשת של הברברים העלגים (תושבי איליג? שאותם הכיר?). כמעט כל כתבי היד של חיבוריו האחרונים מקורם בצפון אפריקה! (עמוס גולדרייך, ספר מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו, ירושלים תש"מ).
31. רמזים לשמוש בקבלה מעשית ובחכמת הצירופים במרוקו לפני בוא ר' יצחק דמן עכו, כלומר לפני אמצע המאה הי"ג, אפשר למצוא בכתבים ובתעודות הנדירים שנשארו לנו מאותה תקופה:

א. בסוף ספרו "אֶנְס אֶלְגֵּרִיב" (=דברי עזיד לַגֵּר), כותב ר' יהודה בן מלכא, באמצע המאה הי"ג: "וצריך אני לומר שזה הספר (ספר יצירה) חיברו אותו חכמינו ויחסוהו לאברהם אבינו ע"ה. וכשתבין זה הספר על אמתתו, אזי אין אתה משתוקק עוד לספר החותמות והלחשים והשמות והוא הנקרא ספר רזיאל...". (קיצור עברי של אֶנְס אֶלְגֵּרִיב, מהד' יהודה וידה, בר־אילן, תשלד, דף 52).

כלומר שפירושו של ר' יהודה מלכא לספר יצירה לא נועד אלא לבטל את השימוש בספר רזיאל. יתכן שעינו של ר' יהודה מלכא האיציטגנין היתה צרה במתחריו שהשתמשו בקבלה מעשית. הוא עצמו לא האמין כנראה אלא בחכמת האיציטגנינות.

נדמה לי שהשמוש בקבלה מעשית היה נפוץ יותר בין יהודי דרעה ממה שהיה בין

[1224567]

חורבות ובית-קברות של אלפי קברות-גלים של העיר תידרי Tidri, שנקראה לפני
עיר "דרעה". שם ידוע קברו של רבי יצחק דמן עכו. (תצלום ד. ז'אק-מוניי).

[1224567]

[1224567]

[1224567]

[1224567]

[1224567]

אפשר להסיק מכל האמור, שאם באמת נתפשטה הקבלה המעשית במאות ה"ז והי"ז בא"י ע"י כתבי ר' יצחק דמן עכו, כפי עדותו של החיד"א, יש בלי ספק בכתבים אלה חלק ממורשת יהדות דרעה בחכמה זאת.

השערה זאת מוצאת חזוק בזה שר' יצחק דמן עכו נפטר בעיר "דרעה" ממש, ולא בטולידו, כמו שכתוב במקורות שונים, בשנת 1340 (ר' אנציקלופדיה לגדולי ישראל, מאת מרגליות, דף 955). אף מצבת קבורתו

יהודי פאס. לא היו להם כנראה ליהודי דרעה אצטגנינים מצויינים כמו ר' יהודה בן מלכא במאה הי"ג, ור' יהודה כרסאני במאה הי"ד, שחיו בפאס. משום כך התמסרו יהודי דרעה יותר לקבלה. יש אפשר רמז לזה בדברי ר' יהודה בן מלכא. כאשר נמצא באזור דרעה או סג'למאסה, הוא כתב חזון ע"פ האצטגנינות בשנת אלף כ"ה שנועד כנראה לפאס, בו הוא אומר: "והיתה זאת השאלה שנת כ"ד ליצירה, מפני כי ים החכמה והתבונה בקרבכם, ואני בארץ ציה יבשה...": הביטוי האחרון לא הולס אלא מקום קרוב למדבר הצחרה. נוכחותו של ר' יהודה בדרעה יכולה לצאת גם מזה שהעותק היחיד הנמצא בידינו של תרגומו של ר' יצחק דמן עכו לפירושו של ר' יהודה בן מלכא לפרקי דר' אליעזר, הועתק שם במאה ה"ז (כ"י ששון 919).

ב. בסוף המאה הי"ד, כתב מומר יהודי בפאס כתב פלסתר כנגד היהודים, בו הוא מנסה לאמת את האמונה במוחמד עפ"י גימטריאות מן התורה. (ר' חוה לצרוס-יפה, מומר פולמוסן יהודי ממארוקו, פעמים תש"נ, מס' 42, דף 83-90). הגימטריא היא חלק מחכמת הצירוף, שממנה יוצאים לקבלה מעשית.

ג. "בסוף המאה החמש-עשרה, הגיע לג'ורג'ארה ותואת, (בדרום אלגיריה) אחד השייכים המראבוטים בשם מוחמד אל-מגילי, שגורש מפאס, והתחיל בהסתה פרועה נגד היהודים, אשר השפעתם גדולה היתה בנאה זו, בסג'למאסה ובאזורים הסמוכים. הוא טען כנגדם שהם עוסקים בכישוף ואינם נוהרים בתקנות ההפליה. לפי המקורות הערביים, הוא הרג רבים מעשירי תואת והכריח את הנותרים לשאת לבוש מיוחד וסימני הפליה בולטים. לפי ליאון האפריקני, אירע הדבר בשנת גירוש היהודים מספרד" (הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, 1, דף 297).

נראה מזה שבנאות הצחרה, השתמשו היהודים בקבלה מעשית בצורה שהפריעה לקנאים של דת האיסלאם.

על פי הציונים האלה, אפשר לומר שהקבלה המעשית היתה נפוצה במרוקו, וביחוד בנאות הצחרה, לפני שהגיע לשם ר' יצחק דמן עכו במאה הי"ד. הפירושים הצ"א הרבים לספר יצירה, שהיה הבסיס שעליו ג"כ סמכו בעלי הקבלה המעשית, מעידים על האהדה שלה זכתה חכמה זו בעיני הקהל. נזכיר פ"י ספר יצירה לר' יצחק הישראלי מקירואן, שתורגם ע"י ר' נחום המערבי; פ"י ר' דונש בן תמים תלמיד ר' יצחק הנ"ל; פ"י ר' נסים בן מלכא, אביו של ר' יהודה, המצוטט ע"י ר"מ בוטריל בפירושו; ופירוש ר' יהודה בן מלכא עצמו הנקרא בשם "אנס אלגריב".

ידועה היום! כן רושם בזכרונותיו המפקד הצרפתי אַזַּאם Azam בשנת תש"ו, על פי עדות חכם יהודי מדרעה שהיה מסיח לפי תומו: "היהודים והמוסלמים הולכים להשתטח בחורבות תידרי על קבר צדיק אחד שהם מעריצים אותו ביחד. היהודים קוראים לו יצחק עֲפֹי, שבא לפניו מעכו שבא"י, וייסד את תידרי. המוסלמים מעריצים את הצדיק הזה בשם סידי מוסה (אדוננו משה)". (ד. ז'אק-מוניי D. Jacques-Meunié, בית הקברות של פום-ארג'ם Foug Ar-Rajam, בכתב-עת הסֶפֶרִיס Hespéris, 1958, 1-2, דף 118-119).

ר' יצחק עֲפֹי זה (עֲפֹי הוא תרגום "דמן עכו"), הוא בלי ספק ר' יצחק דמן עכו הידוע. הוא חי איפוא בסוף ימיו בדרעא ונפטר שם. בכ"י ששון 919, שהוא קובץ קבלי מידי החכם ר' מרדכי הסֶפֶעוֹנִי בן המאה הט"ז (שהוא חי כנראה כמו בן אחיו ר' דוד בעיר תאמגרות), נמצא העותק היחיד של תרגומו של ר' יצחק דמן עכו לפירושו של ר' יהודה בן מלכא (בן המאה הי"ג, מפאס) לפרקי דר' אליעזר.

תידרי הַחֲרֵבָה Tidri היא בלי ספק העיר דרעה, בירת אזור דרעה. היא נזכרה לפניו בשם עיר דרעה (ר' תשובות הגאונים להרכבי, שאלה תמ"ג: "סואלאת מר ד'ר־נאש, ממדינת דרעה", כלומר שאלות מר דונש, בעברית אדונים, מעיר דרעה). היא נחרבה בסוף המאה הי"ד ע"י הערבים הנְוּוּדִים, באותו זמן ובאותה צורה שנחרבה עיר סיג'למאסה הקרובה לה. עיר דרעה קדמונית מאד. יְסוּדָה ע"י יוסף שליט שושלת החיקסוסים ובנו אפרים, עולה למאה הי"ז לפנ"ס, ע"פ מחקרנו (עדיין בכ"י) בתולדות יהדות דרעה (אנחנו מרחיבים את הדיבור בענין זה במחקרנו בצרפתית על ר' דוד הלוי).

יתכן שהפצת הקבלה המעשית של ר' יצחק דמן עכו במאה הט"ז בא"י, נעשתה דוקא על ידי מקובלי דרעה, ר' מסעוד כהן ור' חיים, שעלו לצפת בשנת של"ג.

לקבלה המעשית של יהודי מרוקו, היתה כנראה שיטה מיוחדת לחכמת הצירוף, שאותה בירר לו ר' דוד הלוי. שיטה זו מופיעה בי"ב דרכי הצירוף שהן מיוחדות לר' דוד, כי הן שונות לגמרי מדרכי הצירוף הנמצאות בכ"י מפאס-מכנאס או מסוס, או בספר פרדס רמונים להרמ"ק או בספר סולם העליה לר' יהודה אלבוטיני שחיו, הראשון בצפת והשני

בירושלים, בראשית המאה ה־32. למה מקובלים אלה שבאו מספרד לא הכירו ע"פ ספרים ומקובלים אחרים את דרכי הצירוף של ר' דוד הלוי? יש איפוא מקום להשערה שדרכי צירוף אלו היו שייכות לדרעה. הראשון בשבילי הצירוף של ר' דוד הלוי הוא "צירוף אומן", כלומר החזרת כ"ב אותיות לאותיות אמו"ן. צירוף זה הוא נקודת המוצא והבסיס שעליו נשענה שיטתו של ר' דוד הלוי במעשה מרכבה.

אם ימצאו חזוקים נוספים להשערה שי"ב שבילי הצירוף של ר' דוד הלוי לא יצאו מספרד, אז נוכל להסיק שר' דוד הלוי למד קבלת הצירופים בדרעה, ועל שבילי הצירוף האלה הוא בנה את שיטתו במעשה מרכבה אחרי מחקרים ממושכים.

חוץ מדרכי הצירוף האלה, שהם שייכים לר' דוד הלוי ולא נמצאים במקורות אחרים, כדאי להזכיר שגם שיטתו של ר' דוד הלוי עצמה בפירוש מרכבת יהזקאל ע"פ חילוקי האותיות שלו, אינה ידועה לא בספרות הקבלה שקדמה לו (ר' להלן "סוד האותיות בספרות הקבלה"), ולא בספרות הקבלה שנכתבה אחריו, הן בארץ מרוקו והן בארצות אחרות. במרוקו, היא נמצאת רמוזה בשיר אחד מר' אהרן בן יבגי, שהוא כנראה אחד מתלמידיו בדרעה (ר' להלן: תלמידיו), והיא נצלה במאה ה־17 ע"י ר' רפאל משה אֶלְבָּאז רבה של צפרו בספרו "עֲטֶרֶת פֶּז" (נדפס בספר "עדן מקדם" – פאס ת"ש), שסמך על "ספר המלכות" עצמו ולא על מקור אחר. מקובלי מרוקו בני המאה ה־17, שחיו בפאס ובדרעה ובסוס בימי ר' דוד הלוי ואחריו, לא הכירו את שיטת "ספר המלכות", כנראה רק משום שספר זה עדיין לא הוכן ובואר ע"י ר' אברהם אסקירא. (ר' להלן "סוד האותיות בספרות הקבלה" – הכולל גם את הקבלה במרוקו במאה ה־17).

אם אין ספק בדבר שר' דוד הלוי הוא שטיפח את שיטתו אחרי חקירות ממושכות, להיפך לא ברור אם גרעין שיטתו, כלומר חילוק האותיות הפורמלי הרמוז בפסוק "ואהיה אצלו אמן", ולרבות גם השוואת קבוצות האותיות עם חלקי המרכבה, בלי להכנס לפני ולפנים למשמעות הקוסמוגונית של כל קבוצה, – לא ברור אם לא היה חילוק זה ידוע בין מקובלי דרעה הקדמונים. יש סיכויים שחילוק אותיות זה הומצא תחלה

32. סקירה על דרכי הצירוף הנ"ל נמצאת להלן, פרק א, 9.

ע"י חכמי דרעה הקדמונים, שנטו לחכמת הצירוף ולקבלה מעשית מימים קדומים, ואח"כ בא ר' דוד הלוי ופיתח אותו לשיטה מושלמת.

2. תלמידיו

ר' דוד הלוי העמיד בלי ספק תלמידים הרבה בקבלה. רמז לזה נמצא בהקדמת ר' אברהם אסקירא לספר המלכות, בה הוא מתלונן על אשר המקובלים בני דורו ובני הדור הקודם, כלומר תלמידי ר' דוד הלוי ממש, נתייאשו מהבין את ספר המלכות.

אולם מבין תלמידיו של ר' דוד הלוי, לא נודע לנו אלא תלמיד אחד, ע"פ קבלה³³ וע"פ תוכן ספר אחד שחיבר³⁴. תלמיד זה הוא ר' מרדכי בוזאגלו, מחבר ספר "מעיונות חכמה", כ"י. ספר זה הוא מחקר בצירוף עשר נקודות, כעין המשך לספר המלכות שדן בצירוף כ"ב אותיות, אולם לא באותו כיוון של מעשה מרכבה. ר' מרדכי בוזאגלו אינו מזכיר בכלל את רבו ר' דוד הלוי, ואף את אחד מספריו. אולם הוא מתאר מפעם לפעם, בצורה חלקית, את שיטת האותיות של ספר המלכות.³⁵ תיאור זה לא מגיע עד להבנה מספקת של הקוסמוגוניה שבנה ר' דוד הלוי על שמות האותיות. כנראה שהוא לא הכיר את השיטה המושלמת של ספר המלכות, מה שפגע גם בשיטתו שחסרה מעוף ומקוריות.

מי היו שאר תלמידי ר' דוד הלוי, חוץ מר' מרדכי בוזאגלו ור' אברהם אסקירא עצמו? יש סיכויים שביניהם נמנה ר' אהרן בר יוסף בן יבגי "שקיבל מרביותו (ששמותם לא נמסרו כאן), ומסר לחבריו: ה"ר מסעוד בן טביב, וה"ר סעיד בן ברוך ביטון, וה"ר מסעוד בן מרדכי ביטון" (מאור ושמשי, ע"א-ע"ב). ר' אהרן בן יבגי חיבר שיר על עשר ספירות עם פירוש, שנדפס בספר "מאור ושמשי". בראש השיר נמצאת מליצה הקובעת את מקומו של ר' אהרן בין מקובלי דרעה, והשיר נדפס שם לפני פרק ראשון של ספר המלכות. ר' אהרן בן יבגי אינו מזכיר את ר' דוד הלוי, אולם יש בדבריו ובדברי ר' דוד עניינים משותפים, מה

33. ראה לעיל, דף 1, הערה 3.

34. תוכן הספר יתואר בספר אחר, אי"ה.

35. כ"י קופנהגן. דפים ז, א. טו, ב. טז, א. כ, א. מב, א. סו, ב.

שמניח לחשוב שר' אהרן היה תלמידו של ר' דוד הלוי. ר' אהרן משתמש מפעם לפעם בדרכי הצירוף כדי לחזק את דבריו בענין הספירות, וביחוד ראוי לציין כאן שהוא מכיר את דרכי הצירוף הנקראים צירוף אומן וצירוף משקל (סוף פרק ח' משירו), שהם הראשונים שבדרכי הצירוף של ר' דוד הלוי. ר' אהרן מכיר גם את חילוק האותיות של ר' דוד הלוי, אולם הוא לא הבין או לא הכיר את עומק דבריו. הוא מסכם את ידיעותיו בענין זה בפרק ט"ז: "התפארת הוא סוד הואו וי"ב הויות, ולה רומזים שש האותיות דומי"אל אמצע האותיות, ומשם לאמו"ן החזרת וסוף כל האותיות, כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא". פירוש פרק זה אינו פרי עטו של ר' אהרן עצמו אלא של אחד מתלמידיו: יתכן שפירושו של ר' אהרן עצמו הושמט מחוסר עמקנות.

יתכן שמקובלי דרעה שעלו לצפת בשנת של"ד, וחבריהם שנשארו בדרעה ונזכרו על ידיהם, היו מתלמידי ר' דוד הלוי או מתלמידי תלמידיו. אולם, אין ידיעה ברורה שמקובלים אלה למדו לפניו או הלכו בשיטת הצירוף שלו. שייכותם לחוגו רמוזה בכח הנבואי שיוחס להם.

כח נבואי זה נמצא בלי ספק בר' דוד הלוי, המקובל שנתקדש בעיני יהודי דרעה, משום שהיה עולה על שאר מקובלי דורו בחכמת הצירוף של האותיות ושל שמות המלאכים שלה התמסר. רמז לכח נבואי זה נמצא אפשר בביטוי "אורים ותמים" שהוא היה לובשם כביכול, לפי דברי ר' אברהם אסקירא, באחד משיריו בהקדמתו. גם תלמידו ר' מרדכי בוזאגלו, נכתב עליו "שנגלה אליו אליהו ז"ל".³⁶

שלשה מקובלים מדרעה נזכרו ע"י ר' חיים ויטאל אחרי שנת של"ג: ר' מסעוד כהן שעלה לצפת, "ר' חיים ממערב הפנימי מעיר דרעה... היה יודע עתידות",³⁷ ור' אברהם אבשלום שנשאר בדרעה, שהיה גם הוא "חכם גדול יודע עתידות".³⁸

36. ע"פ החיד"א בשם הגדולים, מערכת ספרים: "מעיונות חכמה: חיבר חכם חסיד מהר"ר מרדכי מעיר דרעה בקבלה. והיה נגלה אליו אליהו הנביא זכור לטוב. ונגנו הספר".

37. שם הגדולים להחיד"א, בערכו.

38. ר' חיים ויטאל, ספר החזיונות. עמ' ה': "שנת לד (=של"ד) בא הר' מסעוד כהן מן דרעה אל צפת וסיפר לי כי בצאתו משם הלך להפטר מן חכם גדול יודע עתידות

אע"פ שיש סיכויים שהיו אלה מתלמידי ר' דוד הלוי, אי אפשר להחליט בענין זה רק על פי תכונת הגדת עתידות, שהיתה אמנם נפוצה בדרעה בין המקובלים לפני בואו של ר' דוד הלוי. יצויין כאן ר' מסעוד גסוש, שחי בימי דוד הראובני בשנת 1525. על פי שמו "מסעוד", הוא נראה כשייך לקהל התושבים. הוא ניבא לשׁריף מוחמד שיצליח לכבוש ולמלוך על מרוקו, בשנים 1510-1515. זמן פעולתו והשפעתו על השריף קדמו כנראה לבואו של ר' דוד הלוי לתאמגרות.

עליית קצת מקובלים מדרעה לצפת לא מיעטה כל כך את קבוצת מקובלי דרעה. אולם, חכמת הצירוף שטיפח ר' דוד הלוי בדרעה הלכה ונתמעטה בדורות הבאים, וכמעט כבתה בראשית המאה הי"ז. אז ירדה יהדות דרעה פלאים, מחמת שסבלה מבלבולים פוליטיים וממשבר כלכלי, שהיה קשור עם התערערות מסחר הזהב עם ארצות השחורים. אין לקשור את העלמות חכמת הצירוף בדרעה עם עליית הקבלה הלוריאנית, כי גם זו לא עשתה פרי בדרעה ממש. אמנם, את אבדן קבלת הצירוף במרוקו בכלל, אפשר לקשור בעליית הקבלה הלוריאנית.

ספר המלכות

ספר המלכות

ה"ר אברהם אבשלום, ואמר לו: לחיים ולשלום. ואמר לו: פירוש הדברים הם: שיבא אצלי, אני חיים, ויתן לי שלום משמו... ואמר לו: אמור לו משמי כי הוא משיח בן יוסף... ואני אהיה משיח בן דוד". מדברים אלה אפשר להסיק שהכירו בדרעה באותו זמן את התסיסה המשיחית של מקובלי צפת, או ע"פ שדרי"ם שאינם ידועים, או ע"פ סוחרים שסחרו עם איטליה, או ע"פ עולים ממרוקו שירדו.

אין לזהות ר' מסעוד כהן זה עם ר' מסעוד אזולאי סגי נהור שעלה מפאס (אע"פ שישנה קבלה בידי בני משפחת אזולאי שהם כהנים חללים, שקיבלו מפני התחללותם את שם משפחה זה, שהוא בר"ת: אישה זיונה ויחללה ל"א י"קת).

שם משפחה "אבשלום" לא ידוע בכלל במרוקו. או שנקבל שמשפחה זו אבדה, או שנתקן אנשלום, כדרך שכתבו שמות משפחותיהם יהודי קטלוניא, שהוא קיצור אבן שלום, או שאבשלום היא תרגום עברי לצורה הערבית של משפחת שלום בדרום אלגריה "סלאם" = עושה שלום, אב שלום. אבשלום הוא בן דוד המלך. מכאן יצאה כנראה לר' אברהם אבשלום הדעה שהוא מזרע דוד, ושהוא ראוי להיות משיח בן דוד!